

AMIR TEMUR YURISHLARIDA QO'LLANGAN HARBIY TAKTIKA VA XIYLALAR

Ibragimov Abrorbek Maxammadkomilovich
podpolkovnik, O'R QK Akademiyasi Harbiy san'at kafedrası katta o'qituvchisi
abror.05@inbox.ru

Junaydullaev Oxunjon Qaxorjon o'g'li
kapitan, O'R QK Akademiyasi HX va DM fakulteti magistri
akaduz@umail.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk sarkarda sohibqiron Amir Temurning faoliyatining davrlari, qo'shinining tashkiliy tuzilmasi, qurollanishi, yurishlari, yurishlarda qo'llangan harbiy taktika va xiylalar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, davr, harbiy yurishlar, amir, mo'g'ullar, ulus, lashkarboshi, otliq askar, o't sochar qurol, to'p-ra'd, jangovar tartib, zambarak, harb ishi.

Annotation. This article discusses the periods of activity of the great leader Amir Temur, the organizational structure of his army, weapons, campaigns, military tactics and tricks used in campaigns.

Keywords: Movarounnahr, era, military campaigns, emir, Mongols, ulus, army chief, cavalry, firearms, artillery, order of battle, cannon, military work. Amir Temur bin Taragai Bahadir (1336-1405) has two distinct periods in his life and work.

Аннотация. В данной статье описываются периоды деятельности великого главнокомандующего Амира Темура, организационная структура, вооружение, походы, военная тактика и приемы, применявшиеся в походах.

Ключевые слова: Мовароуннар, эпоха, военные походы, эмир, монголы, улус, военачальник, конница, огнестрельное оружие, артиллерия, боевой порядок, пушка, военная работа.

Amir Temur bin Tarag'ay Bahodir (1336-1405) hayoti va faoliyatida ikki davr yaqqol ko'zga tashlanadi. Birinchi davr 1360-1386 yillarni o'z ichiga oladi. Temur bu davrda Movarounnahrda Mo'g'ul xonligidan mustaqil kuchli markazlashgan davlat tuzish yo'lida kurashadi, Movarounnahrni birlashtirishdan manfaatdor bo'lgan turk va tojik zodagonlari oq suyaklar kabi sotsial kuchlar bilan birgalikda o'rta asr o'zboshimcha feodallariga, markazlashish va birlashishga zid harakatlarga, mamlakatni parchalangan holatda saqlashga kurash olib boradi.

Temur faoliyatining ikkinchi davri asosan 1386 yildan boshlanib, 1402 yilgacha davom etadi. Bu davr Temurning uch yillik, besh yillik va yetti yillik deb ataluvchi harbiy yurishlari bilan karakterlanadi .

Temurbek yoshlik chog'ida harb ishiga o'zgacha muhabbat va ehtiros bilan qaray boshladi. Unda harbiy san'atga bo'lgan qiziqishning o'ta erta paydo bo'lishida padari buzurkvori, amir Qazag'an davlatining arkonlaridan biri,

mardligi, shijoati va olijanobligi bilan nom chiqargan amir Tarag'ayning ma'lum darajada ta'siri borligi shubhasizdir.

Navqiron yoshga yetgan Temurbek salkam bir yarim asirlik mo'g'ullar istibdodiga chek qo'yish, feodal tarqoqlik natijasida Chig'atoy ulusida hukm surayotgan o'zaro nizolar va urushlarga barham berish, tashqi va ichki zulm tufayli tinkasi qurigan xalq ommasiga madad qo'lini cho'zish, xarob bo'lgan shahar va qishloqlarni qayta obod qilish, ulusni tashqaridan bo'ladigan bosqinlardan himoya qilish singari olijanob maqsadlarni yuzaga chiqarishning birdan-bir yo'li hokimyatni qo'lga kiritish ekanligini anglab yetdi. Temurbek qasd qilgan yumushni nihoyasiga yetkazishda unga tayanch va suyanch bo'lishga ahd qilgan, shodlik onlarini yoki zahmat azoblarini u bilan baham ko'rishga, og'ir daqiqalarda undan yuz o'g'irmaslikka qasamyod qilgan birodarlarining beg'araz ko'magi va ayniqsa, mo'g'ul bosqinchilari zulmidan aziyat chekkan movarounnahr xalqi barcha tabaqalarining qo'llab-quvvatlashi hamda bevosita ishtiriokida 1370 yili hokimyatni qo'lga olish, Shimoliy Anado'li, Hindiston kabi mintaqalarga birligidan mahrum mamlakatni birlashtirish, istiqlolni qayta tiklash baxtiga muyassar bo'ldi. Temurbek taxtga o'tirish boisi o'laroq ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayotda sodir bo'lgan ijobiy o'zgarishlar o'z ifodasini harb ishida va harbiy san'atda ham namoyon etadi.

Asosiy karvon yo'llari ustidan nazorat o'rnatish ulus qudratini yanada oshirish, xalq turmush tarzini yaxshilash singari ustuvor maqsadlar yo'lida Temurbek o'sha davrda tengi yo'q harbiy kuchlari bilan Jata, Eron, Afg'oniston, Kavkaz, Iroq, Shom, Misr, Dashti Qipchoq, Shimoliy Anado'li, Hindiston kabi mintaqalarga bir necha bor qo'shin tortib bordi, olamshumul zafarlar quchdi. Harb tarixi Temurbekni jahonning eng buyuk sarkardalaridan biri sifatida, xaqli ravishda, tan oladi. Uning harbiy iste'dodi asosan ikki yo'nalishda: mohir harbiy tashkilotchi va atoqli sarkarda tarzida yorqin namoyon bo'ldi.

Buyuk lashkarboshi va novator harbiy tashkilotchi sifatida Temurbek o'ta intizomli armiya tuzishga, muhoraba chog'ida qo'shin qismlarini san'atkorona(mohirona) boshqarishga, jang taqdiri hal bo'ladigan joylarga harbiy kuchlarni o'z vaqtida ustalik bilan yo'llashga, har qanday to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bosib o'tishga, armiyadagi jangovar ruhni kerakli darajada ushlab turishga muyassar bo'ldi.

Sohibqiron turk-mo'g'ul xalqlari, xususan Chingizxon lashkari tuzilishini, ularning jang olib borish amallarini atroflicha o'rganib, tahlil qiladi va zarur o'zgartirishlar kiritadi. Temurbek barpo etgan armiyaning tuzilishi Chingizxon tuzgan qo'shin tizimi va tuzilishiga ma'lum darajada yaqin bo'lsa-da, biroq quyidagi muhim jihatlari bilan farqlanar edi:

Chingiziylar qo'shinni yalpi majburiyat asosida harbiy xizmatga chaqiriladigan xalq lashkarlaridan iborat bo'lgan holda, Temurbek armiyasi umumxalq xarakteriga ega emas edi; Chingizxon davrida qo'shin asosini ko'chmanchi omma tashkil qilgan edi. Temurbek qo'shiniga oliy bosh qo'mondon ko'rsatgan aniq talabga binoan chorvadorlar qatori kosibchilik,

hunarmandchilik, dehqonchilik bilan mashg'ul o'troq aholidan ham sezilarli miqdorda askar olingan;

Temurbek qo'shinida harbiy kuchlarning asosini tashkil qiluvchi otliq askarlar bilan bir qatorda piyodalardan tuzilgan qismlar ham anchagina bo'lgan. Ma'lumki, Chingizxon qo'shini, zabt etilgan mamlakatlar aholisidan majburiy tartibda tuzilgan hasharni xisobga olmaganda, piyoda askarlarga ega bo'lmagan; Temurbek Sharqda birinchilardan bo'lib o'z armiyasiga o't sochar qurol, ya'ni to'p-ra'dni olib kirdi. Sohibqiron tog'li hududlarda jang harakatlari olib boruvchi piyodalardan tuzilgan maxsus harbiy qismlarni tashkil qildi. Temurbek jahon harb san'ati tarixida birinchi bo'lib qo'shinni jang maydonida yetti qo'lga bo'lib joylashtirish tartibini joriy etdi. Temurbek armiyasida ayollardan tuzilgan bo'linmalar bo'lib, ular jang chog'i erkaklar bilan bir safda turgan, qahramonlik va matonat namunalari ko'rsatgan. Temurbek qo'shini tarkibini Movarounnahr, Dashti Qipchoq, Xuroson, Eron, Badaxshon, Mo'g'iliston, Xorazm, Mozandaron, Jata singari yerlardan yig'ilgan askarlar tashkil qilardi. Unda muntazam qo'shinga xos bo'lgan ko'pgina belgilar mavjud edi. Qo'shin son jihatidan aniq va puxta tashkil qilingan, uning jangovar tartibi-yasol jangdan-jangga takomillashtirilib borilgan. Armiya o'z zamonasining ilg'or qurol va texnikasi bilan qurollangan, aynan bir turdagi qurol-yarog', aslah-anjom bilan ta'minlangan, qismlar bir-biridan kiyim boshi, tutgan bayroq yoki tug'i orqali ham farqlangan. Bunday ajralib turish jang paytida qo'shinni boshqarishda juda qo'l kelgan.

Dushman mudofaasini turli usullar yordamida barbod qilish, g'anim tomonning yirik va mustahkam mudofaa inshootlariga ega bo'lgan shaharlariga qo'qisdan kuchli zarba berish, zabt etilgan mamlakatning boshliqlarini va ayniqsa lashkarboshilarini hibsga olish, qal'a hamda qo'rg'onlarni uzoq muddat davomida muxofaza qilish, yov kuchlarini iloji boricha keng qamrovda kurshab olish, uning qishloq, shahar, tuman, viloyatlarini birin-ketin fath etish, dushmani batamom yakson etgunga qadar ta'qib qilish, fath bo'lgan yurtalarni boshqarish uchun o'zining ishonchli vakillarini tayinlash singari strategik maqsadlarini ko'zlab ish yuritish Temurbekka ko'plab zafarlar olib keldi.

Taktika jihatdan Temurbek armiyasi o'ziga xos xususiyatlariga ega edi. Qo'shinning yasoli Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar, Chingiziylar qo'shini jangovar tartibidan farqli o'laroq, yetti qism-qo'lga ajratilgan, razvedka a'lo darajada yo'lga qo'yilgan, qismlarning jang maydonida hamda yurish vaqtida talab darajasida harakat qilish uchun zarur tadbir va rejalar ishlab chiqilgan, ularni jang paytida tezkor boshqarishga alohida katta e'tibor qaratilgan.

Temurbek o'nlik, yuzlik, minglik hamda tuman qo'mondonlarini tanlash masalasiga bevosita rahbarlik qilgan. Lashkarboshilik salohiyatiga ega bo'lgan qo'mondonlarning to'g'ri tanlanganligi va o'z joyiga qo'yilganligi aksar hollarda jang natijasining muvaffaqiyatli yakunlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Sohibqironning harbiy san'atiga rivojiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan yana biri, qo'shin qanotlarini jang chog'ida dushman hujumidan muxofaza qilish va aksincha g'anim kuchlarini yon tomondan aylanib o'tib, unga ortdan zarba berish maqsadida tuzilgan otliq qism-qunbul (qo'shin qanotlarini himoya qiluvchi qism), qunbulning jori etilishidir. Bunday mutlaqo yangi harbiy qism, tarixning guvohlik berishicha, Aleksandr Makedonskiy, Ganibal, Lyudvig XIV, Buyuk Fridrix, Chingizxon kabi dongdor sarkardalar qo'shinida ham bo'lmagan. Faqat XIX asrning atoqli lashkarboshisi Napoleon Bonapart armiyasining jangovar tartibida qo'shin qanotlarini himoyalovchi qism mavjudligini kuzatish mumkin.

Harbiy mutaxassislarining fikricha, Napoleon Sharq mamlakatlariga harbiy safar qilishdan avval Temurbek armiyasi tuzilishini, uning jang olib borish yo'l-yo'riqlarini sinnchiklab o'rgangan, zarur topgan taktik usullarni o'zlashtirgan. Tarixiy manbalarda keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, otliq askarlar Temurbek armiyasining zarbdor qismi hisoblangan, ular og'ir va yengil qurollar bilan qurollangan suvoriy guruhlariga bo'lingan. Yoy, sadoq va qilich bilan yengil qurollangan otliqlar asosan razvedka va soqchilik bilan shug'ullangan, o'ta zarur chog'dagina dushman kuchlari bilan jang qilish huquqiga ega bo'lgan. Dubulg'a, zirh (sovut), qilich, yoy, sadoq qalqon va nayza bilan ta'minlangan og'ir qurolli suvoriylar sara jangchilardan tuzilgan, g'animning asosiy zarbasiga qarshi turgan, jang natijasini hal etishda katta rol o'ynagan. Yurishga jo'nashdan oldin Temurbek arkoni davlat, vazirlar, sarkardalar, beklar, amirlarni harbiy kengash-mashvaratga chorlagan. Ayni chog'da ulusning turli viloyat va tumanlaridan, shuningdek tobe yurtlaridan qo'shin to'plash uchun maxsus buyruq - tunkal (qo'shinning belgilangan joyga to'planish to'g'risidagi oliy bosh qo'mondon buyrug'i) e'lon qilingan.

Farmon kerakli joylarga yuqori mansab egasi, bosh qo'mondonning ad'yutanti-tavachi (hukmdorning farmonini qismlarga yetkazuvchi amaldor, ad'yutant) tomonidan tezlik bilan yetkazilgan. Tavachining zimmasiga askar jamlashdan tashqari qo'shin qismlarining qarorgoh yoki safardagi o'rni, jangovar tartib - yasoli hamda bir joydan ikkinchi joyga ko'chishni nazorat qilish ham yuklatilgan edi. To'nkalg'a (buyruqqa) binoan viloyat hokimlari, tuman yoki shahar beklari, qal'a, qo'rg'on dorug'larining Temurbek tomonidan tuzilgan ro'yxat-songa muvofiq o'z jangchilari, zarur ot-ulovi, qurol-yarog'i, oziq-ovqati, yem-xashagi bilan belgilab qo'yilgan to'planish o'rni- miod yeriga (va'da vaqti, kelishilgan vaqt) o'z vaqtida kechikmasdan yetib kelishi shart xisoblangan.

Temurbek dashti Qipchoqqa qilingan yurish (1390-1391) oldidan qo'shinni bir yilga yetadigan oziq-ovqat, qurol-yarog', kiyim-kechak va boshqa safar uchun zarur ashyolar bilan ta'minlashni o'z noiblariga buyurgan. Har bir suvoriyga bitta yoy, 30 ta o'q, bir sadoq, bir qalqon va bitta qo'shimcha ot ajratilgan. Yurish vaqtida har o'n jangchi bir chodir, ikki belkurak, bir kerki, bir o'roq, bir arra, bir tesha, bir bolta, 100 dona nina olgan. Qo'shimcha har bir jangchining shuningdek, yarim man og'irligida arqon, bir dona pishiq teri va bitta qozon olib

kelishi lozim bo'lgan. Sohibqiron yurishga jo'nashdan ancha avval yog'ining (yov, dushman, g'anim) qurolli kuchlari, mudofaa inshootlari, u yerdagi ichki vaziyat kabilar haqida aniq va to'la ma'lumotga ega bo'lish maqsadida uning yurti yoki qarorgohiga o'z ayg'oqchi (xabargir, josus) larini peshma-pesh yuborib turgan. G'anim to'g'risida zarur ma'lumotlarga ega bo'linganidan so'nggina yurishga taraddud qo'rilgan. Sohibqiron safar chog'i qo'shinni qiyin o'tib bo'lmas joylardan boshlab boruvchi yo'lchi, ya'ni qajarchilarni mahalliy xalq ichida yollab olish masalasiga jiddiy yondashgan.

Safar arafasida Temurbek an'anaviy ravishda o'z pirlari va rahnamolari huzuriga sof ishonch hamda pok ibodat bilan tashrif buyurib, ziyorat shartlarini bajo keltirgan. Yetarli miqdordagi cherik (qo'shin, lashkar) jam bo'lgach, barcha qo'shin turlari-yoychilar, nayzavarlar (nayzador), qoruraandozlar (ichiga yonuvchi modda-naft solingan shisha irg'ituvchi), sangandozlar (tosh otuvchi), taxshandozlar (taxsh (arbalet) otuvchi), mayjaniq (tosh otish qurolli, katapult), arroda (tosh otuvchi moslama), va tiricharx otuvchilar hamda boshqa askariy qismlar ko'rikdan o'tkazilgan. Temurbek armiyasida ichiga yonuvchi modda- neft solingan ko'zachalar irg'ituvchi o't sochish quroli- ra'dning (to'p, zambarak) uziliksiz ishlab turishini ta'minlovchi maxsus to'pchilar-ra'dandozlar (to'pchi, ra'd to'pi otuvchi) mavjud bo'lgan.

Mustaxkam qal'a va qo'rg'onlarni qamal qilishda, dushman kuchlariga qirg'in keltirishda samarali qurol hisoblangan ra'dani boshqaruvchi to'pchilarining soni 10 ming kishiga yetgan. Ra'dandozlar Temurbek tomonidan ilk marta 1379 yili qo'llagan. Amir Temur Hindistonga qilgan yurishida (1398-1399), Dehliga yaqinlashib qolganligidan tahlikaga tushgan shahzoda Sulton Mahmud, Malluxon va o'zga nomdor hind sarkardalari rahnamoligidagi o'n ming suvoriylar, yigirma ming sara piyodalar va bir yuz yigirma jangovar fillardan iborat qo'shin bilan unga ro'baro' bo'ladi.

Sohibqiron birinchi galda jangchilarning kapalagini uchirib, ularni dahshatga solgan fillarni daf qilish borasida bosh qotiradi. Zudlikda fillarga ofat keltiruvchi o'tkir tig'li uchburchak shakldagi sanchiq-mo'ndullardan minglab yasaladi va fillar hujumi paytida ularning oyoqlari tagiga tashlashni, buqalar (boshqa ma'lumotlarga qaraganda tuyalar) boshiga va yonlariga xashak (tikan) bog'lab, ularni yoqib fillarga qarshi yuborishni, shuningdek, jangchilarga o'q va nayzalarni fillarning badaniga qarata otmay, ularning xartumini qilich bilan uzib tashlashni buyurdi. Ikkala qo'shin jang harakatlarini boshlagach, Temurbek o'z askariy qismlarini chekinishga buyuradi. Temuriy jangchilarining tisarilganini ko'rib, dushman qochdi xayol qilgan hindlar olg'a tashlanadi. Fillar, ularning ketidan otliq va piyodalar junbushga keladi. Mo'ndu tikilgan yerga yetganda fillar oyog'iga sinchiqlar kiradi, Temurbek qo'shinlari fillar xartumiga jarohat yetkazishdi, natijada ular orqaga chekinishga majbur etdi, dushman qo'shinlari orasida tartibsizliklar keltirib chiqardi. Fillar jon holatida o'z qo'shinlarining ikki qanoti tomonga qocha borib, ularni toptab tashladi. Bu choralar jangchilarda mardlik uyg'otdi va muvaffaqiyat keltirdi .

Xulosa qilib aytganda, o'tmishdagi va hozirgi bo'layotgan urushlarda (qurolli mojaralarda) g'alaba qozonish nafaqat qo'shinlarning zamonaviy qurol-yarog'lar bilan butlanganligi va jangovar tayyorgarligiga, balki ushbu jangovar harakatlarda qo'llanilayotgan taktik hiylalar va usullarga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Temur tuzuklari.-T.: "O'zbekiston" nashriyoti, 2011.
2. Nurali Qobul. Jahon mulkining sultoni yoxud Fotih Temur va Yildirim
3. Bayazid .V-kitob. "Kamalak" nashriyoti, 2016. 110 bet.
4. Ibroxim Mo'minov. Amir Temurning o'rta osiyo tarixida tutgan o'rni va roli.O'R FA "Fan" nashriyoti, 1993. 15 bet.
5. Hamidullo Dadaboev. A.Temurning harbiy mahorati. 1996. 8-20 betlar.
6. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. 2-kitob - T.: Mehnat, 1992 y -120 b.
7. Mixail Ivanin. "Ikki buyuk sarkarda. Chingizxon va A.Temur: harbiy san'ati, strategiya va taktikasi". O'R FA "Fan" nashriyoti, 2018 y- 243-253 betlar.